УДК 631.15:330.131.5

РОЗВИТОК ЕФЕКТИВНОЇ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

М.М. Ільчук, *член-кореспондент НААН України*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Обґрунтовано стратегію ефективного розвитку виробничої діяльності аграрних формувань та їх ресурсне забезпечення. Визначено основні параметри оптимізації виробничої структури багатогалузевих підприємств.

Актуальність дослідження. Низький рівень розвитку виробничої діяльності та поглиблення кризи в сільському господарстві свідчать про наявність ряду невирішених проблем у функціонуванні сільськогосподарських підприємств. Зокрема, потребують вирішення теоретичні та методичні питання сутності підприємництва в сучасних умовах, наявності та ефективного використання ресурсів сільськогосподарського виробництва, розробка моделей ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств у ринкових умовах, прогнози їх розвитку на перспективу.

Проблеми ефективності суспільного виробництва були пріоритетними у дослідженнях таких відомих зарубіжних вчених, як О.А. Біттер, П. Друкер, Р. Кантильйон, К.Р. Макконелл, Ж. Сей. Значний внесок у вивчення ефективності сільськогосподарського виробництва зробили вітчизняні вчені, зокрема, В.Г. Андрійчук, П.С. Березівський, В.М. Геєць, М. І. Долішній, І. І. Лукінов, П.Т. Саблук та інші.

Метою досліджень є розробка рекомендацій та прогнозів розвитку на перспективу, створення модельних економічних систем, що забезпечуватимуть аграрним формуванням розширене відтворення та підвищення конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Основною метою розвитку сільськогосподарського виробництва є підвищення рівня життя населення, зростання економічної, соціальної та екологічної ефективності природокористування. Проблема виходу економіки України з кризового стану може бути успішно подоланою через пошук напрямів підвищення ефективності виробництва. Виробнича діяльність вважається визначальною, оскільки найбільшою мірою впливає на ефективність системи господарювання та якість суспільного життя.

Умови ринкової економіки вимагають швидкого реагування на зміну кон'юнктури ринку, що забезпечить підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств. Конкурентоспроможність підприємницької структури реалізується через нововведення, які потребують інвестицій та ефективного управління інноваційними процесами.

Для підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств та вирішення економічних проблем в аграрній сфері необхідно визначити основні організаційно-економічні чинники, які впливають на виробничу діяльність та формують її ефективність (рис. 1).

Організаційні фактори впливають на організацію підприємства, його спеціалізацію, набір техніки, використання працівників, форму управління. Від уміння підприємців комбінувати основні фактори виробництва значною мірою залежить ефективність виробничої та господарської діяльності.

Між внутрішніми й зовнішніми чинниками формуються тісні зв'язки і здійснюються процеси обміну та кругообігу. Так, на результат виробництва впливає кон'юнктура ринку, рівень оподаткування, розвиток кредитної та інших сфер. Високий економічний ефект у свою чергу впливає на демографічні та соціально-культурні цінності, збільшуються надходження до бюджетів, створюються додаткові робочі місця.

Економічні фактори характеризуються багатьма параметрами: рівнем інфляції або дефляції, ступенем розвитку конкурентного середовища, рівнем зайнятості, податковою політикою, динамікою і співвідношенням цін на сільськогосподарські й промислові товари тощо. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку, вони формують середовище, де здійснюється підприємницька діяльність. Кожен із них у різних економічних ситуаціях виявляє свій вплив на ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств.

Ринкова економіка може супроводжуватися деякими протиріччями інтересів аграрного бізнесу з основними принципа-

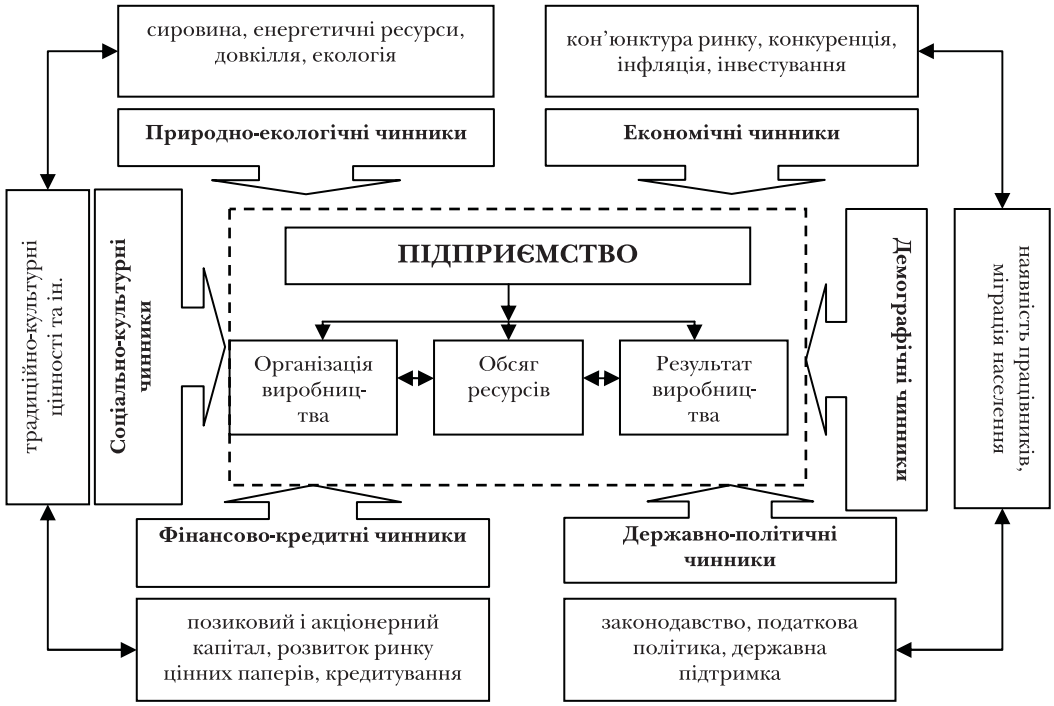

Рис.1. Основні чинники впливу на формування підприємницького середовища

ми ведення сільськогосподарського виробництва: порушення сівозмін, внаслідок чого вирощується кілька конкурентоздатних культур; значне зниження застосування органічних добрив; низький рівень матеріально-технічного забезпечення.

На формування системи господарювання аграрного підприємства та його подальший ефективний розвиток мають вплив ряд інших умов виробництва. Одним із факторів підвищення ефективності виробничої діяльності, який не потребує значних капіталовкладень, є створення оптимальної виробничої структури. У процесі аналізу було встановлено, що вчасне реагування підприємства на зміну кон'юнктури ринку та зміни параметрів внутрішнього середовища дасть змогу підприємству підвищити ефективність виробничої діяльності та зменшити ризики господарської діяльності на перспективу.

Розвиток сільського господарства, рівень і темпи зростання виробництва, підвищення продуктивності праці значною мірою залежать від стану матеріально-технічної бази аграрних формувань, забезпеченості кожного підприємства основними засобами, їх якісного складу та раціонального співвідношення. За аналізований період у структурі основних засобів сільськогосподарських підприємств Тернопільської області спостерігається тенденція до росту питомої ваги будинків, споруд і передавальних пристроїв – цей приріст склав 4,8 %, тоді як по Україні відбулося зниження на 2,7 %. При цьому фондоозброєність праці по Україні зросла на 36%, а по області – на 70 %.

Забезпеченість сільськогосподарських підприємств Західного регіону тракторами і комбайнами в останні роки має тенденцію до зниження. Так, протягом 2008–2011 рр. кількість тракторів по Тернопільській області зменшилася на 38 %, по Україні – на 43 %, хоча при цьому слід зауважити збільшення потужності двигунів. Слід відзначити і швидке зниження забезпеченості комбайнами.

Сільськогосподарські підприємства Тернопільської області не виділяють достатньо фінансових ресурсів для відновлення основних засобів. Унаслідок цього зношеність основних засобів становить 45–50 %, що призводить до додаткових витрат товаровиробників на їх належне утримання та ремонти.

Через недостатню забезпеченість обіговими коштами у 2011 р. було внесено мінеральних добрив лише на 2,5 % більше ніж у 2008 р., а з розрахунку на 1 га їх кількість становила 110 кг д. р., що значно менше за потребу.

Удосконалення системи матеріального і технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників має ґрунтуватися на створенні розгалуженої мережі підприємств з надання технічних послуг, а також розвитку прямих зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і технічних засобів, створення кооперативів зі спільного використання техніки.

В результаті розширення масштабів виробничої діяльності в Тернопільській області сільськогосподарські підприємства з кожним роком займають усе більшу питому вагу в загальному виробництві сільськогосподарської продукції. При цьому особливо швидкими темпами нарощується виробництво продукції рослинництва. Так, за аналізований період останньої одержано в 1,6 рази більше, порівняно з господарствами населення, де виробничі показники майже не змінилися. Виробництво валової продукції у розрахунку як на одне господарство, так і на 1 га сільськогосподарських угідь підвищилося в середньому майже на 30%, а з розрахунку на одного працівника – більш ніж на 50% (табл.1.).

Таблиця 1. Динаміка основних показників ефективності виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області

Показник	Роки				2011 р. до 2008 р., %
	2008	2009	2010	2011	
Валова продукція сільського господарства всього, млн грн (в постійних цінах 2010 р.)	2578,3	2573,9	2381,8	3262,4	126,5
Валова продукція з розрахунку на:					
одного працюючого, тис. грн	135,9	158,7	149	208,9	153,7
1 га сільськогосподарських угідь, грн	2425,9	2406,3	2247	2978,3	122,8
1 господарство, тис. грн	926,6	1003,5	965,8	1287,2	138,9
Прибуток, від реалізації сільськогосподарської продукції, всього млн грн	300,2	472	322,5	734,7	244,7
Прибуток з розрахунку на:					
одного працюючого,тис. грн	15,8	29,1	20,1	34,7	219,6
1 га сільськогосподарських угідь, грн	643,1	1010,5	693,4	1045,2	162,5
1 господарство, тис. грн	245,6	421,4	298	364,2	148,3
Рівень рентабельності виробництва сіль-ськогосподарської продукції – всього, %	23,8	28,5	16,1	27,5	115,5
у т. ч.: продукції рослинництва, %	27,8	31,6	18,1	21,3	76,6
продукції тваринництва, %	3,3	5,2	2,1	8,8	266,7
Середньомісячна заробітна плата одного працівника, грн	1313	1412	1659	1547	117,8

Слід зазначити, що в останні роки зростає прибутковість досліджуваних підприємств Тернопільської області. Так, у розрахунку на 1 працюючого та на 1 га сільськогосподарських угідь прибуток зріс більш ніж в 2 рази, а виробництво продукції тваринництва стало рентабельним. Зростання економічної ефективності забезпечило підвищення і соціальної ефективності. Як приклад, за аналізований період номінальна середньомісячна заробітна плата одного працівника зросла на 75,9 %.

Одним із важливих чинників, які впливають на ефективність виробничої діяльності, є концентрація сільськогосподарського виробництва. Ця форма організації передбачає зростання показників виробничої діяльності через зосередження в ньому засобів виробництва, предметів праці. З її підвищенням основні економічні показники підприємств зростають за рахунок збільшення масштабу виробництва. Формування більших партій виробленої продукції безпосередньо впливає на формування вищої ціни.

Розподіл сільськогосподарських підприємств за валовим виробництвом продукції показав, що найбільша питома вага припадає на великі господарства, хоча їхня частка в загальній кількості аграрних формувань є найменшою. Разом зі збільшенням посівної площі спостерігається значне підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Так, у господарствах із понад 2 тис. га угідь, де вирощуються зернові культури, врожай-

ність майже в 2 рази вища від підприємств до 1000 га (табл. 2).

Позитивний вплив концентрації виробництва на результати діяльності спостерігається і в галузі тваринництва. У господарствах з меншою концентрацією поголів'я корів, собівартість 1 ц молока вища, а зростання кількості худоби і, як наслідок, формування більших партій продукції забезпечує виробникам вищу ціну реалізації. Також спостерігається зростання продуктивності тварин.

Підвищення концентрації виробництва сприяє зростанню якості виробленої продукції. Так, у сільськогосподарських підприємствах з нижчою концентрацією виробництва існує менше можливостей для впровадження інноваційних технологій.

Одним із факторів позитивного впливу на ефективність виробничої діяльності підприємств, є оптимізація виробництва. Необхідною умовою формування ефективної виробничої структури виступає оптимальне поєднання галузей у підприємстві, їх внутрішня збалансованість, раціональне співвідношення основного і допоміжного виробництва.

Таблиця 2. Вплив розміру площі сільськогосподарських угідь на ефективність виробництва основних видів продукції, 2011 р.

Показник	Групи підприємств за розміром сільськогосподарських угідь, га			У середньому по Тернопільській області
	I до 1000	II 1000 – 2000	III понад 2000	
Кількість підприємств, одиниць	51	27	37	112
Середня площа с.-г. угідь із розрахунку на одне господарство, га	348	1210	6850	1732
Кількість працівників із розрахунку на 100 га с.-г. угідь, осіб	3	2	2	2
Врожайність зернових, ц/га:	17	20	35	30
Надій молока на одну корову, кг	1850	2300	5150	4335
Середньодобові прирости великої рогатої худоби, г	217	312	470	441
Виробництво на 100 га ріллі, ц:				
зернових	1060	1320	1835	1372
свинини	34	9	17	19
Виробництво на 100 га с.-г. угідь, ц:				
молока	36	31	85	71,7
живої маси великої рогатої худоби	3	4	6	4,2
Виручка від реалізації продукції із розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн	3779	4300	6200	5114
Прибуток, усього, тис. грн	195,6	481,2	6110	1229
Прибуток із розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн	680	804	920	750
Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва, %	11	13	17	16,1

Створення оптимальної структури виробництва вимагає врахування багатьох факторів. Найбільш ефективним методом вирішенням даної проблеми є складання та розв'язання економіко-математичних задач. Він дає змогу врахувати всі фактори виробництва та обрати найоптимальніший варіант розвитку.

Розробка оптимізованої виробничої структури сільськогосподарських підприємств Тернопільської області передбачала використання таких критеріїв, як: мінімум виробничих витрат на виробництво одиниці продукції, максимальне виробництво валової продукції, максимум прибутку. За головний критерій оптимальності в досліджуваному випадку нами було вибрано максимізацію прибутку при зростанні соціальної та екологічної ефективності.

Функція цілі даної задачі визначає максимальний прибуток господарства і має такий вигляд:

$$\sum_{j=1}^{n} a_j x_j + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 - \sum_{j=1}^{n} \nu_j x_j - w_1 x_1 - w_2 x_2 \to \max$$

,

де a_j – обсяг виручки від реалізації продукції рослинництва в розрахунку на 1 га посівної площі j – тої культури, грн;

β_1, β_2, – ціна реалізації продукції тваринництва (молоко, жива маса великої рогатої худоби), ц; грн;

υ_j – рівень витрат на виробництво і реалізацію товарної продукції з розрахунку на 1 га посівної площі j – тої культури, грн;

x_J – розмір посівної площі j – тої культури, га;

$x_{1,2}$ – обсяги реалізації продукції тваринництва (молоко, жива маса великої рогатої худоби), ц;

$w_{1,2}$ – рівень витрат на виробництво і реалізацію одиниці продукції тваринництва (молоко, жива маса великої рогатої худоби), грн.

Як показав розв'язок задачі з оптимізації галузі рослинництва на майбутнє, враховуючи перспективи розвитку галузі тваринництва і забезпечення кормами власного виробництва, необхідно майже в 2 рази розширити посіви однорічних та багаторічних трав, порівняно з фактичними посівами, що сприяє раціональному природокористуванню (рис. 2).

У загальному вигляді зростає питома вага посівних площ кормових культур. Крім цього, збільшення питомої ваги багаторічних і однорічних трав дозволить ефективніше використовувати землю через поліпшення структури сівозмін.

Розроблена модель дає змогу стверджувати, що в сучасних умовах високоефективним буде підприємство зернового напряму з розвиненим тваринництвом. Така виробнича структура забезпечить тваринництво дешевими кормами власного виробництва, а рослинництво – органічними добривами, що забезпечить ширше використання біоресурсів.

Наведена структура посівних площ забезпечить максимальне отримання прибутку від виробництва згаданих видів продукції. Економічні розрахунки на перспективу дають змогу встановити зростання прибутку з 1 га на 450 грн. Загалом по господарству додатковий прибуток від впровадження оптимізаційної моделі досягне 280 тис. грн., по району та області ці показники становитимуть відповідно 4,8 та 43,7 млн грн.

У досліджуваному господарстві на перспективу планується розширити поголів'я молочного стада. Збільшення поголів'я корів та підвищення надоїв стане вагомим чинником додаткового надходження фінансових ресурсів від реалізації молока та вирішуватиме питання зайнятості сільського населення.

Встановлено, що збільшення поголів'я тварин молочного напряму в структурі стада та розширення кормових угідь за рахунок скорочення посівів зернових

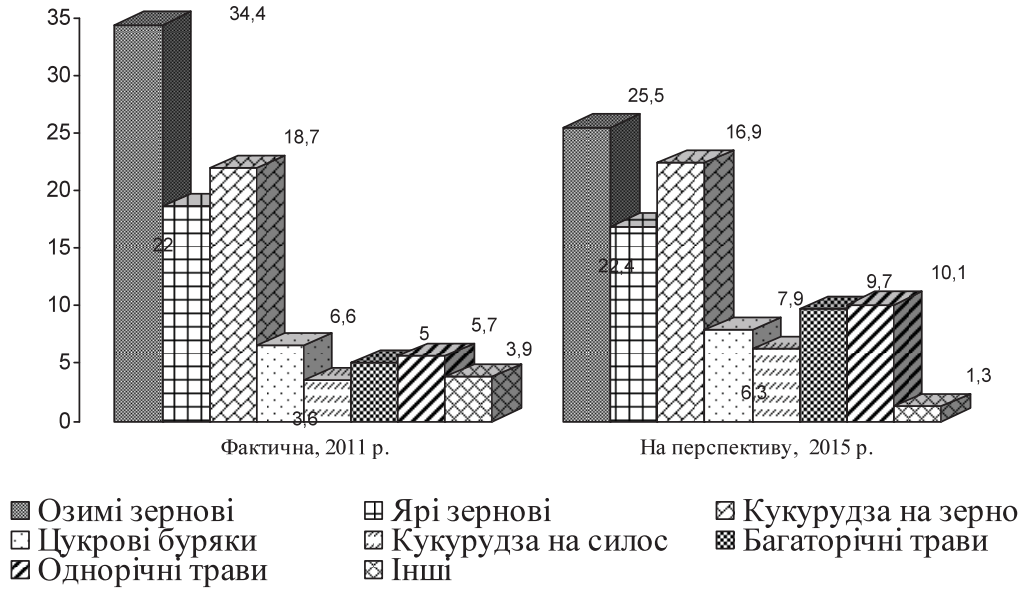

Рис. 2. Оптимізована структура посівних площ ТОВ "Агропродсервіс інвест" на перспективу, %

культур для забезпечення його кормами власного виробництва є найбільш оптимальною виробничою структурою в сучасному ринковому середовищі.

За проведеними розрахунками по плануванню врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин та з урахуванням результатів оптимізаційної моделі сформовано пропозицію основних видів продукції сільськогосподарських підприємств Тернопільської області до 2015 р. (табл. 3).

В основу прогнозів було покладено розроблену оптимізовану структуру виробництва підприємств, розширення інтенсифікації виробництва через додаткове внесення добрив, збільшення продуктивності тварин та поліпшення їх годівлі.

У результаті проведеного дослідження було визначено, що реалізація зерна в 2015 р. становитиме 1214 тис. т (на 35 % більше ніж у 2011р.), цукрових буряків – 2090 тис. т (на 26%), молока – 41 тис. т

Таблиця 3. Прогноз ефективності виробництва основних видів товарної продукції в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області на 2015 р.

Показник	Зернові	Цукрові буряки	Молоко
Валове виробництво, тис. т	1517	2095	48
Обсяг реалізації, тис. т	1214	2090	41
Собівартість 1 ц продукції, грн	150	31	280
Витрати, всього, млн грн	1820	616	114
Ціна реалізації 1 ц продукції, грн	250	43	350
Виручка від реалізації, всього, млн грн	3034	855	143
Прибуток від реалізації, всього, млн грн	1214	239	29
Рівень рентабельності, %	66,7	38,7	25,0

(на 20 %). При цьому додатковий розрахунковий прибуток досягне 317,2 грн/га.

На зростання ефективності виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств значною мірою впливає система реалізації продукції. Проведені дослідження показали, що в Україні відсутній надійний механізм, здатний знизити ризики від реалізаційної діяльності. Основною проблемою для виробників залишається повна монополія посередників між продавцями і покупцями сільськогосподарської продукції. Як наслідок, закупівельні ціни значно нижчі від фактичних. Сільськогосподарські товаровиробники збувають свою продукцію покупцям або посередницьким структурам без попередньо укладених контрактів. У такому випадку зазвичай застосовується занижена ціна на продукцію, що зменшує прибутковість виробничої діяльності, що, в свою чергу, не забезпечує розширене відтворення процесу виробництва на підприємствах.

Нині особливої актуальності набуває договірна форма економічних зв'язків між учасниками АПК з реалізації сільськогосподарської продукції. Система договірних відносин включає ряд переваг, здатних позитивно вплинути на ефективність господарської діяльності товаровиробників.

Для часткового вирішення проблеми нами було запропоновано схему договірної системи розвитку низькорентабельного виробництва яловичини шляхом передачі надремонтного молодняку великої рогатої худоби у віці 2 місяці населенню згідно укладених договорів, що забезпечить сільськогосподарським підприємствам зниження собівартості виробництва продукції тваринництва (рис. 3).

Запропонована договірна система реалізації продукції між аграрними товаро-

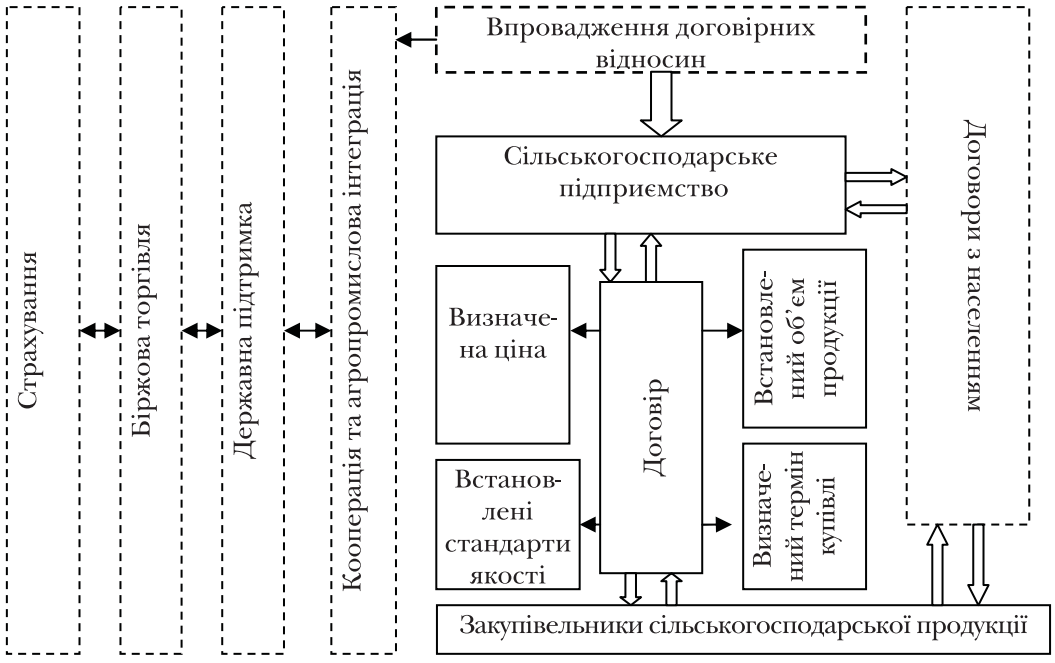

Рис. 3. Основні чинники мінімізації ризиків сільськогосподарського виробництва

виробниками і закупівельними організаціями є надійним заходом захисту економічних інтересів.

Дана схема економічних взаємовідносин у системі "виробництво–реалізація–споживання" сприятиме вдосконаленню економічного механізму господарювання сільськогосподарських товаровиробників.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Використання розглянутих напрямів ефективного функціонування аграрних формувань дозволить забезпечити розширене відтворення в аграрній сфері та вирішити ряд соціальних та економічних питань на селі.

Раціональне поєднання галузей рослинництва і тваринництва дозволить ефективніше використовувати ресурсний потенціал агарних формувань, підвищити їх економічну ефективність.

Пріоритетними на перспективу можуть бути багатогалузеві аграрні формування з площею земельних ресурсів 2–4 тис. га. Саме такі формування здатні комплексно вирішувати економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку сільських територій.

Література

1. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011рік / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2012. – 468 с.
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal.

АННОТАЦИЯ

Ильчук Н.М. Развитие эффективной производственной деятельности сельскохозяйственных предприятий *//Биоресурсы и природопользование. – 2013. – **5**, № 1–2. – С. 111–119.*

Обосновано стратегию эффективного развития производственной деятельности аграрных формирований и их ресурсное обеспечение. Определены основные параметры оптимизации производственной деятельности многоотраслевых предприятий.

SUMMARY

M. Ilchuk. The development of effective production activity of agricultural enterprises *//Biological Resources and Nature Management. – 2013. – **5**, № 1–2. – P. 111–119.*

The strategy of effective development of agricultural enterprise's production activity and their resources provision are proved. The main parameters of the optimization of diversified enterprises production activity are defined.